גלעד צוקערמאַן

פאַרמאַסקירטע אַנטלייאונג: יידישע לעקסישע השפעה אויף עברית

״אַ קלוגער פאַרשטייט פון איין וואָרט צוויי״
(בערנשטיין 1908, 243)

אַריינפיר

די איצטיקע אַרבעט איז געווידמעט דער השפעה פון יידיש אויף עברית (Ivrit, ישראלי, איווריט), די שפּראַך אויף וועלכער מע האָט אָנגעהויבן רעדן אין ארץ־ישראל זינט אָנהייב צוואַנציקסטן יאָרהונדערט. עס וועט אַרומגערעדט ווערן די לעקסישע השפעה פון יידיש אויף עברית, בפרט וואָס שייך די פאַלן פון דער אַזוי־גערופענער פאַרמאַסקירטער אַנטלייאונג. עס זענען פאַראַן צוויי הויפּט־מינים פאַרמאַסקירטע אַנטלייאונג (יעדערע מיט דריי אונטער־קאַטעגאָריעס):

א קאַלקירונג (ליי־איבערזעצונג, calquing)

1. קאַלקירונג וואָס ברענגט אַריין אַ נייע סעמעמע (סעמאַנטישע ליי־איבערזעצונגען, semantic loan)
2. קאַלקירונג וואָס ברענגט אַריין אַ נייע לעקסעמע
3. קאַלקירונג וואָס ברענגט אַריין אַ נייע פראַזעמע

ב פאָנעטישע קאַלקירונג (פאָנאָ־סעמאַנטישע טראַנספּאָזיציע, phono-semantic transposition, phonetic calquing)

4. פאָנאָ־סעמאַנטישע טראַנספּאָזיציע וואָס ברענגט אַריין אַ נייע סעמעמע
5. פאָנאָ־סעמאַנטישע טראַנספּאָזיציע וואָס ברענגט אַריין אַ נייע לעקסעמע
6. פאָנאָ־סעמאַנטישע טראַנספּאָזיציע וואָס ברענגט אַריין אַ נייע פראַזעמע

אַ סעמאַנטישע ליי־איבערזעצונג (זע אויבן נומ. 1) מיינט אַז אַ נייער טייטש (״סעמעמע״) ווערט צוגעגעבן צו אַ וואָרט אַדאַנק דער ווירקונג פון אַן אַנדער שפּראַך וואו דאָס פּאַראַלעלע וואָרט האָט אויך אַן אַנדער טייטש. אַזוי אַשטייגער קען דאָס וואָרט שרוף ׳פאַרברענט׳ ווערן גענוצט אין עברית אין אַזעלכע אויסדרוקן ווי אוהד שרוף ׳אַ גאַר איבערגעגעבענער אָנהענגער׳ עלעהיי ווי אין דעם יידישן אויסדרוק אַ פאַרברענטער חסיד.

אַ קאַלקע איז אַ נייער אויסדרוק, וואָס שטעלט מיט זיך פאָר אָדער אַ ״לעקסעמע״ (זע אויבן נומ. 2) אָדער אַ ״פראַזעמע״ (זע אויבן נומ. 3). אַ ביישפּיל פון אַזאַ מין לעקסעמע איז דאָס ניי־געשאַפענע וואָרט אָפְּנָה וואָס אליעזר בן־יהודה׳ס צווייטע פרוי, חמדה, האָט

איינגעפירט (לויט דער אַנאַלאָגיע mode ׳אופן; מאָדע׳ אויף פראַנצויזיש און דעם אינטערנאַציאָנאַליזם [moda] ׳מאָדע׳ — אויף רוסיש, פויליש און יידיש). אַ ביישפיל פון אַ נייער פראַזעמע וואָס זעצט איבער טייל־נאָך־טייל אַן אויסדרוק פון אַן אַנדער שפּראַך (זע אויבן נומ. 3) איז משוגע על כל הראש אויף עברית (פגל. מיטן יידישן אויסדרוק משוגע אויפן גאַנצן קאָפּ).

אין די אויבן־דערמאָנטע פאַלן ווערט די אויפנעם־שפּראַך (Traget Language) באַווירקט בלויז סעמאַנטיש, בשעת ווען אין דעם אַנדערן מין פּאַרמאַסקירטער אַנטלייאונג, וועלכן איך באַצייכן דאָ ווי ״פּאָנאָ־סעמאַנטישע טראַנספּאָזיציע״, ווירקן ביידע אַספּעקטן — אי דער סעמאַנטישער, אי דער פאָנעטישער. מיט אַנדערע ווערטער, פּאָנאָ־סעמאַנטישע טראַנספּאָזיציע מיינט אַ נייער לעקסישער איינס (סעמעמע, וואָרט, אויסדרוק) וואָס שפּיגלט אָפּ סיי דעם באַטייט סיי דעם לפּי־ערכדיקן קלאַנג פונעם פּאַראַלעלן אויסדרוק אין דער אויסגאַנג־שפּראַך (Source Language). דער מעכאַניזם, לויט וועלכן דער נייער איינס ווערט איינגעפירט, איז ענלעך צו דער אַזוי־גערופענער ״פאָלקס־עטימאָלאָגיע״. מ׳קען דעם דאָזיקן מעכאַניזם אילוסטרירן גראַפיש ווי אַ קייט פון עטימאָלאָגישע השפּעות פון דרויסן — פון דער אויסגאַנג־שפּראַך, און פון אינעווייניק — אין דער אויפנעם־שפּראַך גופא (זע פיג. 1).

פיגור 1

אויפנעם־שפּראַך ← אויפנעם־שפּראַך מיט פּאָנאָ־סעמאַנטישער טראַנספּאָזיציע ← אויסגאַנג־שפּראַך

ווי אַ ביישפּיל קען מען דאָ ברענגען דאָס עבריתישע וואָרט צעצוע [tsaa'tsua] וואָס שטאַמט פון דעם תנ״כישן צעצועים וועלכע ס׳ווערט געניצט נאָר איין מאָל (אין דברי הימים־ב׳ 3: 10) און ווערט לויט יהואש געטייטשט ׳בילדערווערק׳. אין עברית באַטייט דאָס וואָרט ׳שפּילכל׳ וואָס איז דער פּועל־יוצא פון דעם יידישן וואָרט צאַצקע, וואָס האָט אַ טיילוויז ענלעכן קלאַנג.

די פּאָרשונג פון פּאָנאָ־סעמאַנטישער טראַנספּאָזיציע

סיי סעמאַנטישע לייז־איבערזעצונגען, סיי קאַלקעס האָט מען שוין אַ סך מאָל באַהאַנדלט און אפילו גרינטלעך געפּאָרשט (זע למשל האַוגען 1950). דאַקעגן זשע וועגן פּאָנאָ־סעמאַנטישע טראַנספּאָזיציע, איז גאָר ניטאָ קיין שום ממשותדיקע פּאָרשונגען. מערניט עס ווערט צומאָל דערמאָנט ווי אַ מין קוריאָז, אַזוי למשל בלייבט די דאָזיקע דערשיינונג כמעט אינגאַנצן אומבאַרירט אין אַ גרויסער מאָנאָגראַפיע וואָס איז געווידמעט שפּראַכיקער באַנייאונג און לעקסישער און פראַזעאָלאָגישער באַרייכערונג פון עברית, וואו מע געפינט ניט

מער ווי אײן־און־אײנציקע דערמאָנונג דערוועגן (זע סיוון 1963: 38-37). די טראַדיציאָנעלע קלאַסיפֿיקאַציעס פֿון אַנטלײַאונגען (אַ שטײגער האַוגען 1950, אוריאל ווײַנרײַך 1953, דערואַ 1956, גוזמאַני 1973) איגנאָרירן לחלוטין די דאָזיקע דערשײַנונג. נאָכמער, פֿאָנאָ־סעמאַנטישע טראַנספּאָזיציע קען ניט זײַן צוגעפּאַסט בלויז צו אײנער פֿון די צוויי הויפּט־קאַטעגאָריעס פֿון אַנטלײַאונגען — דהײַנו פֿארבײַטונג (substitution) און אַרײַנפֿירונג (importation). דאָס איז דערפֿאַר ווײַל פֿאָנאָ־סעמאַנטישע טראַנספּאָזיציע שטעלט מיט זיך פֿאָר אי פֿאַרבײַטונג אי אַרײַנפֿירונג אין דער זעלבער צײַט. די דאָזיקע דערשײַנונג ווערט אינקורצן באַהאַנדלט בײַ הײד (1954: 90) וואו עס ווערט באַצײכנט ווי calques phonétiques און בײַ האַזשעזש (1986: 257) ווערט עס דערמאָנט ווי emprunt-calembour. אין דעם קאָנטעקסט פֿון קרעאָלישע שפּראַכן (pidgins and creoles) ווערט אונדזער ענין אינקורצן אַרומגערעדט בײַ מילהויזלער (1982: 107-101) בתורת multiple origin of lexical material און בײַ קים (1989: 352) אַלס lexical conflation. צו דעם קען מען אויך צוגעבן אַז לע־פּאַזש (1974: 49) האָט בשעתו פֿאָרגעלײגט, אַז ווען בײדע סײַ די פֿאָרעם און סײַ באַטײַט פֿון די פּאַראַלעלע אײנסן פֿון צוויי קאָדן פֿאַלן זיך צונויף, האָט דווקא יענער אײנס אַ בעסערן אויסזיכט זיך צו פֿאַרפֿעסטיקן אין דעם דריטן קאָד (הײַנו אין דעם אויפֿקומענדיקן ״פּרידזשין״ אויפֿן יסוד פֿון די ערשטע צוויי שפּראַכן).

ייִדיש ווי אַ מקור פֿון פֿאָנאָ-סעמאַנטישער טראַנספּאָזיציע אין עברית

ייִדיש האָט געשפּילט אַ גרויסע ראָליע אין דער פֿאָנאָ־סעמאַנטישער טראַנספּאָזיציע אין עברית (וועגן דער השפּעה פֿון ייִדיש אויף עברית בכלל זע אַ שטײגער בלאַנק 1956, מאָסקאָוויטש און גורי 1982). אַזוי למשל אינעם פֿאַל פֿון סחר מכר ('saxar 'mexer) (אָדער צוליב וואָקאַלן האַרמאָניע ['sexer 'mexer], וואָס איז אַ נײַער אויסדרוק וואָס באַטײַט ׳(אומערלעכער) האַנדל, געשעפֿט׳ (פֿגל. אויך מיט דעם ייִדישן געגראַמטן אויסדרוק האַנדל־וואַנדל). דער דאָזיקער אויסדרוק איז אַ צונויפֿמיש פֿון דעם ייִדישן שאַכער־מאַכער מיטן העברעאישן סחר ׳האַנדל׳ און מכר ׳פֿאַרקויפֿן׳. ייִדיש שאַכער מאַכער באַשטײט פֿון אַ סעמיטישן און אַ גערמאַנישן קאָמפּאָנענט. דער צווייטער טײל מאַכער, האָט עטימאָלאָגיש גאָרניט צו טאָן מיטן העברעאישן מכר. אָבער דער אבי־אבות פֿון דעם ייִדישן שאַכער איז אפֿנים דער העברעאישער סחר, וואָס איז דווקא דער אײנס וועלכער עס ווערט גענוצט אין דער פֿאָנאָ־סעמאַנטישער טראַנספּאָזיציע סחר מכר ['saxar 'mexer]. וועקסלער (1990: 31) טענהט, אַז דאָס ייִדישע וואָרט שאַכער איז אַרײַן פֿונעם דײַטשן קאָלאָקוויאַליזם Schacher, וועלכער איז אָבער פֿריער געהאַט אַרײַן אין דײַטש פֿון דעם ייִדישן וואָרט [*'saxer] — פֿגל. ייִדיש ['misxer], העברעאיש מסחר און העברעאיש סחר, אַזוי אַרום קען מען טענהן אַז די דאָזיקע פֿאָרמען האָבן דורכגעמאַכט אַ מין ״סימעטרישן״ אַהין־און־צוריק מאַרשרוט צווישן דרײַ שפּראַכן. אָט־אָ דעם ״צווישנשפּראַכיקן סימעטרישן מאַרשרוט״ קען מען גראַפֿיש אָפּמשלען אין דער פֿאָרעם פֿון אַ קײט (זע פֿיג. 2):

פיגור 2

(תנ״כיש) העברעאיש ← ייִדיש ← דייטש ← ייִדיש ← עבֿרית

ענלעכע סימעטרישע אַהין־און־צוריק שפּראַכאַנטלייאונגען זענען פֿאַראַן אויך צווישן אַנדערע שפּראַכן, ווי למשל דער היינטיקער אַראַבישער ['ʔardˁi 'šawki] (′אַרטישאָק′) וואָס געוויינטלעך ווערט עס אַרויסגערעדט אין גערעדטן אַראַביש ווי ['ʔardˁi 'šoki]. דאָס איז אַ מין היבריד פֿון דעם אינטערנאַציאָנאַלן וואָרט אַרטישאָק און דעם אַראַבישן ['ʔardˁi(jj)] ′פֿון דער ערד, ערדענער′ און ['šawki(jj)] ′דערנערדיק′ דער אינטערנאַציאָנאַליזם אַרטישאָק שטאַמט אפֿנים פֿון צפֿון־איטאַליעניש articiocco, פֿון arciciocco פֿון arcicioffo, פֿון איטאַליעניש alcarcioffo*, פֿון דעם אַלט־שפּאַנישן alcarchofa (פֿגל. מיט היינטיקן שפּאַניש alcachofa און מיט פּאָרטוגעזיש alcachofra), די אַלט־שפּאַנישע פֿאָרעם שטאַמט אַליין אָפּ פֿון שפּאַניש־אַראַבישן [ʔalxar'šofa], וועמענס מקור איז דאָס אַראַבישע [ʔalxar'šu:f] ′אַרטישאָק′. דערפֿאַר פֿאַרמאַכט דער היינטיקער אַראַבישער ['ʔardˁi 'šoki] דעם סימעטרישן אַהין־און־צוריק אויסטויש צווישן שפּראַכן, וועלכער האָט זיך אָנגעהויבן מיט דעם אַראַבישן [ʔalxar'šu:f] (וואָס, אגב, האָט ניט קיין שום עטימאָלאָגישע שייכות צום היינטיקן ['ʔardˁi 'šoki]). דער אויסבייט צווישן שפּראַכן איז אין דעם פֿאַל פֿאַרלאָפֿן לויט דעם פֿאָלגנדיקן סדר (זע פֿיג. 3):

פיגור 3

אַראַביש ← שפּאַניש־אַראַביש ← אַלט־שפּאַניש ← איטאַליעניש ←
צפֿון־איטאַליעניש ← ← ← אינטערנאַציאָנאַל ← אַראַביש

אַן אַנדער פֿאַל פֿון פֿאָנאָ־סעמאַנטישער טראַנספּאָזיציע וואו ייִדיש איז די אויסגאַנג־שפּראַך איז דאָס אויבנדערמאָנטע ניי־העברעאישע וואָרט צעצוע, וועלכע שטאַמט גלייכצייטיק אי פֿון דעם ייִדישן צאַצקע אי פֿון דעם האַפּאַקס לעגאָמענאָן צעצועים (דברי הימים ב׳ 3: 10). יהואש טייטשט עס ווי ′בילדערווערק′, וואָס שפּיגלט אפֿנים אָפּ די עטימאָלאָגישע קרובהשאַפֿט צווישן צעצועים און קעקועים (וואָס מיינט אין היינטיקן עבֿרית ′טאַטואירונגען′, פֿגל. אַראַביש 'sˁa:ɣa ′ער האָט געשניצט, געפֿורעמט′), לויט דב סדן (1989: 35) האָט מען פּרובירט פֿאַרבינדן צעצועים מיט שעשועים ′פֿאַרווייַלונגען, שפּילערייַ; ליבלינגען′ און מיט צאצאים ′קינדער־און־קינדסקינדער′. ווי געזאָגט פֿריער, באַטייט צעצועים אין עבֿרית ′שפּילעכל′ אַדאַנק זיין פֿאָנאָ־סעמאַנטישער לפּי־ערכדיקער געגליכנקייט צום ייִדישן וואָרט צאַצקע (פֿגל. אויך דעם וואַריאַנט כלומרשט אָן אַ פֿאַרקלענערונג: צאַצע).

אַן אַנדער גוט באַקאַנטע פֿאָנאָ־סעמאַנטישע טראַנספּאָזיציע אין עבֿרית, וואָס איז אויפֿגעקומען צוליב דער השפּעה פֿון ייִדיש, איז דער שורש נדנד. אין תלמוד האָט נדנד געהאַט דעם טייטש ′רירן, באַוועגן′, אָבער אין עבֿרית האָט עס צוגעקראָגן אויך דעם באַטייט ′נודיען′ טאַקע אַדאַנק ייִדיש, וואו נודיען (פֿגל. מיטן דרומדיקן מזרח־ייִדיש [nidʲen]) קלינגט פֿאַרהעלטנישמעסיק נאָענט צו נדנד. ווי באַוואוסט איז די השפּעה פֿון דרומדיקן מזרח־ייִדיש

אויף עבֿרית גאָר בולט בשייכות מיט דעם אָפּשלאָג פֿון היסטאָרישע וואָקאַלן 13 און 12, וואו די אַנטליענע פֿאָרמען פֿאָלגן נאָך די דרומדיקע מזרח־יידישע u רעאַליזירונג (פֿגל. אַזעלכע פֿאָרמען ווי 'vuzvuz, miš'puxe, 'xuxem, 'kuter, 'tuxes, 'duvid, bala'gule אין היינטצייטיקן עבֿרית, פֿגל. מאָסקאָוויטש און גורי 1982: 71). ס׳איז אָבער וויכטיק צו באַמערקן אַז וואָס שייך די היסטאָרישע וואָקאַלן 51 און 52 (דער היסטאָרישער u קלאַנג וואָס ווערט רעאַליזירט ווי i אָדער i: אין דרומדיקן מזרח־יידיש) ווערט עס אין די דירעקטע אַנטלייאונגען פֿון יידיש אין עבֿרית רעאַליזירט אויף אַ ״ליטווישן״ אופֿן (למשל kunts, 'kugel, gut špejt, 'kumzits, 'pupik וואָס שטאַמען פֿון ׳קום, זיץ [ביים שייטער]׳, ׳[ס׳איז שוין] גוט שפּעט׳, ׳קוגל׳, ׳קונץ׳, ׳פּופּיק׳; פֿגל. אָבער אויך אַזעלכע פֿאַלן ווי me'šigene ׳צעדרייטער׳ און 'nidžes ׳נודניק׳, — דעם לעצטן פֿגל. מיט אַראַביש n.dž.s. ׳מאַכן קוויטיק׳). אין אַלגעמיין מוז מען באַמערקן אַז דער גאַנצער ענין פֿאָנאָלאָגיזאַציע פֿון יידיש־שטאַמיקע לעקסעמען אין עבֿרית איז ביז־איצט נאָך ניט געווען געפֿאָרשט און מיר האָפֿן זיך אומצוקערן צו דער וויכטיקער טעמע אין דער צוקונפֿט.

אינטערנאַציאָנאַליזמען

די אַזוי־גערופֿענע פֿאָנאָ־סעמאַנטישע פֿילמקורותדיקע נעאָלאָגיזירונג פֿאַסירט זייער אָפֿט מיט אינטערנאַציאָנאַליזמען (אָדער אייראָפּעאיזמען), היינו יענע לעקסעמען וואָס באַווייזן זיך — מיט פֿאַרשיידענע שייכותדיקע פֿאָנעטישע אַדאַפּטאַציעס — אין אַ סך מאָדערנע לשונות. אָפֿט ווערן זיי באַנומען ווי פֿרעמדע אָדער אינטערנאַציאָנאַלע ווערטער אין די פֿאַרשידענע שפּראַכן גופֿא. ס׳רובֿ פֿון די דאָזיקע לעקסעמען זענען פֿון לאַטייניש אָדער גריכיש אָפּשטאַם, און אַ טייל זענען אָנגענומען געוואָרן פֿון ענגליש, פֿראַנצויזיש אָדער איטאַליעניש. אָבער סינכראָניש זענען זיי פֿאַרשטייט זיך — אינטערנאַציאָנאַליזמען. די מערהייט אינטערנאַציאָנאַליזמען אין עבֿרית איז אַריינגעקומען פֿון יידיש, רוסיש, פּויליש, דייטש און ענגליש. בשעת ווי ענגליש איז די וועלט־שפּראַך היינט־צו־טאָג, זענען רוסיש, פּויליש, דייטש און בפֿרט יידיש — געווען זייער ברייט פֿאַרשפּרייט צווישן די ערשטע דורות עבֿרית ריידערס.

די פּוריסטישע שפּראַך־באַנייער און שפּראַך־פּלאַנירער פֿון עבֿרית זענען, דאַכט זיך, אַ סך מער גערן זיך צו ווענדן צו אינטערנאַציאָנאַליזמען ווי אַ מקור פֿאַר פֿאָנאָ־סעמאַנטישער טראַנספּאָזיציע. דער עצם באַגריף ׳אינטערנאַציאָנאַליזם׳ גיט אין די אויגן פֿון פּוריסטן דעם הכשר פֿאַר אַ ניי־אַריינגעקומענער לעקסעמע. לויט טאָמאַס (1988), קען מען באַהויפּטן, אַז ״אינטערנאַציאָנאַליזמען שטעלן מיט זיך ניט פֿאָר קיין דראָונג פֿאַר דער אומאָפּהענגיקייט און אייניקייט פֿון אַ שפּראַך״ (טאָמאַס 1988: 104; פֿגל. 1991: 69). אויך גערדענער (1986: 42) האָט, פֿאָרשנדיק נינאָרסק, באַמערקט, אַז בשעת ווען מ׳האָט דענישע ליי־ווערטער געפּסלט, האָט מען אָבער אינטערנאַציאָנאַליזמען — יאָ אָנגענומען; ענלעכע דערשיינונג אין סלאָוואַקיש און סלאָווענישׁ ווערט באַשריבן ביי אַאוטי (1973).

אינטערנאַציאָנאַליזמען לאָזן זיך ניט אַזוי לייכט צו דעפֿינירן. פֿונדעסטוועגן, דוכט זיך, אַז אין יענע פֿאַלן וואו מ׳האָט מער ווי איין שפּראַך ווי אַ מעגלעכער מקור, איז ריכטיקער זיך

צו באַנוצן מיטן באַגריף ״אינטערנאַציאָנאַל״ איידער פּרובירן פעסטצושטעלן די ספּעציפישע אויסגאַנג־שפּראַך. אַז מ׳קען ניט דערווייזן אָן ספק אַז דער מענטש וואָס פירט איין אַ ניי וואָרט, איז געווען אונטער דער דירעקטער השפעה פון אַ קאָנקרעטער שפּראַך, איז עס סיי קינסטלעך סיי איבערפלעכלעך צו באַהויפּטן, אַשטייגער, אַז כבל ['kevel] אויף עברית איז אַ פּאָנאָ־סעמאַנטישע טראַנספּאָזיציע נאָך־און־בלויז פון câble אויף פראַנצויזיש (ווי עס ווערט פאָרגעלייגט פון צרפתי 1976: 126). עס וואָלט אויך געווען ניט ריכטיק צו זאָגן אַז כבל באַזירט זיך אויסשליסלעך אויף דייטש Kabel און ענגליש cable (פגל. סדן 1955: 41). די מערהייט ערשטע עברית ריידערס זענען דאָך געקומען פון רוסלאַנד און פּוילן און דעריבער האָבן זיי געקענט זיך באַניצן מיט דעם וואָרט אונטער דער השפעה פון רוסיש (פגל. кабель) און פּויליש (Kabel) א.א.וו.

לאָמיר אַצינד זיך ווענדן צו פּאָנאָ־סעמאַנטישע טראַנספּאָזיציעס וואָס קאָמבינירן עטימאָלאָגיש סיי העברעאישע סיי אינטערנאַציאָנאַלע קאָמפּאָנענטן (אַריינגערעכנט יידיש). זיי ווערן דאָ אָנגעוויזן לויט די פאָלגנדיקע דריי וואָרט־שאַפנדיקע קאַטעגאָריעס פון פּאָנאָ־סעמאַנטישער טראַנספּאָזיציע (וואָס מ׳האָט שוין דערמאָנט פריער):

1. פּאָנאָ־סעמאַנטישע טראַנספּאָזיציע וואָס ברענגט אַריין אַ נייע סעמעמע פאַר אַ שוין עקזיסטירנדיקער לעקסעמע.

2. פּאָנאָ־סעמאַנטישע טראַנספּאָזיציע וואָס ברענגט אַריין אַ נייע לעקסעמע.

3. פּאָנאָ־סעמאַנטישע טראַנספּאָזיציע וואָס ברענגט אַריין אַ נייע קאָמבינאַציע (אָדער פראַזעמע) פון שוין עקזיסטירנדיקע לעקסעמען.

פּאָנאָ־סעמאַנטישע טראַנספּאָזיציע וואָס ברענגט אַריין אַ נייע סעמעמע

לאָמיר באַטראַכטן דאָס וואָרט תייר [ta'jar] אויף עברית וואָס איז טייטש ׳טוריסט׳. אין תלמוד האָט תיר באַטייט ׳וועגווייזער׳. דאָס צוקומען פון דעם טייטש ׳טוריסט׳ צום וואָרט תייר אין עברית איז אַ פּועל־יוצא פון דער טראַנספּאָזיציע פונעם אינטערנאַציאָנאַליזם טוריסט (פגל. מיט די פאָרמען פון דעם דאָזיקן וואָרט אין יידיש, רוסיש, פּויליש און ענגליש; אין ענגליש איז דאָס וואָרט דאָקומענטירט אין 1780).

נאָך אַ ביישפּיל איז דאָס וואָרט פרס אין עברית, וואָס באַטייט ׳פּרייז׳ צוליב דעם אינטערנאַציאָנאַליזם פּרייז (פגל. מיט די פאָרמען פון דעם דאָזיקן וואָרט אין יידיש, רוסיש, דייטש און ענגליש), העברעאיש פְּרָס האָט אין דער משנה באַטייט ׳האַלב לעבל׳ (זע מסכתא כריתות 3: 3) און שפּעטער — ׳לוין, שכר׳, אַזוי אין מסכתא אבות (1: 3) האָבן מיט דעם אויסדרוק שלא על מנת לקבל פרס, וואָס באַציט זיך צו עמעצן וואָס טוט עפּעס אָן כוונה צו ווערן באַצאָלט פאַר דערפאַר. דווקא דער דאָזיקער אויסדרוק איז גוט באַקאַנט צווישן עברית רעדנדיקע אָבער זיי באַנעמען דאָס ווי ׳אוממאָטיווירט צו באַקומען אַ פּרייז, אָדער אַ פּרעמיע׳. אַ סך פון זיי גלייבן דעריבער אַנאַכראָניסטיש אַז דער טייטש פון ׳פּרייז׳ איז שוין געווען אין דער משנה, בשעת ווען אינדעראמתן איז דאָס ניט מער ווי איבערקערן דעם עטימאָלאָגישן אמת מיטן קאָפּ אַראָפּ.

אַנדערע פאַלן פון פּאָנאָ־סעמאַנטישער טראַנספּאָזיציע וואָס ברענגט אַריין אַ נייע סעמעמע אויפן יסוד פון אַן אינטערנאַציאָנאַליזם זענען יובל [jo'vel] ׳יובל׳, כף [kef] ׳קאַפּ, cape׳, גאון [ga'on] ׳גאון, זשעני׳, סילוד [si'lud]. ׳(מיליטערישער) סאַלוט׳, לבּה [laba] ׳(וואולקאַנישע) לאַווע׳.

פּאָנאָ־סעמאַנטישע טראַנספּאָזיציע וואָס ברענגט אַריין אַ נייע לעקסעמע

לאָמיר באַטראַכטן דאָס וואָרט צוֹעני [tsoa'ni] ׳ציגינער׳ אויף עברית. עס שטאַמט פון דעם אייראָפּעאישן אינטערנאַציאָנאַליזם ציגיינער (פגל. אוקראַיניש циган [tsy'han], רוסיש цыган, יידיש ציגיינער [tsi'gajner / tsi'ganer], דייטש Zigeuner). אין דער זעלבער צייט אַלס אינערלעכער מקור פון צוֹעֲנִי קענען דינען די פּאָלגדיקע צוויי העברעאישע ווערטער: 1. תנ״כיש העברעאיש צ ע נ ׳בלאָנדזשען, מיגרירן, וואַנדערן׳; 2. תנ״כיש העברעאיש צֹעַן אַ נאָמען פון אַ שטאָט אין אור־אַלטן מצרים (אויף לאַטיין Tanis), אין דעם פאַל ווערט איבערגעגעבן די ענגלישע עטימאָלאָגישע פאַרבינדונג צווישן Egypt ׳מצרים׳ און Gypsy ׳ציגיינער׳ (אַם פריסטן קען מען די שייכותדיקע ענגלישע באַצייכענונג געפינען אין 1514 אין דער פאָרעם פון Egypcyans. מ׳קאָן שטעלן צוויי פראַגעס מכוח דעם פּאָנעטישן אונטערשייד צווישן צוֹעֲנִי און זיין מזרח־אייראָפּעאישן קאָ־עטימאָן: ערשטנס, פאַרוואָס איז עס צוֹעֲנִי און ניט *צִיעֲנִי? און צווייטנס, פאַרוואָס איז אין צוֹעֲנִי פאַראַן אַ יוד וואָרט־אויס?

אויף ווי ווייט מיר ווייסן, דערשיינט דאָס וואָרט צוֹעֲנִי צום ערשטן מאָל ביי מענדעלע מוכר־ספרים אין 1866 (אַבראַמאָוויטש 1866: 177). איך בין משער אַז מענדעלע איז געווען דער שאַפער פון דעם דאָזיקן וואָרט. לעבנדיק יאָרנלאַנג אויף אוקראַינע האָט מענדעלע געדאַרפט קענען די אוקראַינישע פאָרעם циган [tsy'han], וועלכע ער האָט אפּנים אויפגענומען ווי אַן ענלעך וואָרט צום לשון־קודשדיקן צֹעַן וואָס איז געוואָרן אַרויסגערעדט ווי [tsejan] אין זיין אייגענעם צפון־מזרחדיקן (״ליטווישן״) אויסרייד פון העברעאיש. וואָס שייך דעם וואָרט־אויסיקן יוד (היינו צוֹעֲנִי און ניט צֹעַן אָדער צוֹעֵן), איז דאָס אַ גוט באַקאַנטער סופיקס וואָס באַצייכנט אַן עטנישע אָדער געאָגראַפישע אָפּשטאַמונג (פגל. רוסי ׳רוס, רוסיש׳, יהודי ׳ייד, יידיש׳, בריטי ׳בריטיש׳). אַן אַנדער מעגלעכקייט איז די ווירקונג פון דער אוקראַינישער מערצאָל־פאָרעם цигани.

פּאָנאָ־סעמאַנטישע טראַנספּאָזיציע וואָס ברענגט אַריין אַ נייע פראַזעמע

ווי אַ ביישפּיל פון אַ נייער פראַזעמע וואָס ווערט איינגעפירט דורך פּאָנאָ־סעמאַנטישער טראַנספּאָזיציע קאָן דינען דער ברייט באַוואוסטער פאַל פון חולי־רע, וועלכער באַשטייט פון חולי ׳קרענק׳ און רע ׳בייז, שלעכט׳. דאָס איז אַן עטמיאָלאָגיזאַציע פון דעם אינטערנאַציאָנאַליזם כאָלערא (פגל. יידיש כאָליערע, רוסיש холера, פּויליש cholera א.א.וו.). ווי באַקאַנט, שלום־עליכם און מסתמא אויך אַ טייל פון זיינע מיטצייטלער פלעגן אפילו אין יידיש שרייבן חולירע אָדער חולי־רע עלעהיי ס׳וואָלט געווען אַ לשון־קודשדיק וואָרט.

דער שאַפּער פון חולי־רע וואָלט אפשר געקענט צוריק טענהן אַז דאָס איז גאָרניט קיין נייע לעקסעמע ווייל איר מקור געפינט זיך אין קהלת (6: 2) וואו עס שטייט בפירוש:

> איש אשר יתן לו האלהים עשר ונכסים וכבוד ואיננו חסר לנפשו מכל אשר יתאוה ולא ישליטנו האלהים לאכול ממנו, כי איש נכרי יאכלנו זה הבל וחלי רע הוא.
>
> [לויט יהואש: אַ מענטש וואָס גאָט שענקט אים עשירות און גיטער און כבוד, און אים גייט ניט אָפּ פאַר זיך קיין זאַך פון אַלץ וואָס ער געלוסט, אָבער גאָט האָט אים ניט געגעבן קיין שליטה צו עסן דערפון נאָר אַ פרעמדער מענטש עסט עס. דאָס איז נישטיקייט, און אַ פּאַרדראָסיקער ווייטאָק].

די ניי־שאַפונג חולי־רע האָט ניט מאריך ימים געווען און היינט־צו־טאָג באַניצט מען דעם אינטערנאַציאָנאַלן כּוֹלֶרָה גופא. פונדעסטוועגן האָט די אַלטע פאָרעם געשאַפן אַ צעמישעניש צווישן עברית ריידער וואָס שרייבן דאָס וואָרט אויף איינעם פון די פאָלגנדיקע היברידיזירטע אופנים – כולירע און חולירה.

דער דאָזיקער פאַל האָט צו טאָן מיט דער טראַדיציע פון פראַזעאָלאָגישער פאָנאָ־סעמאַנטישער טראַנספּאָזיציע וואו אַן אינטערנאַציאָנאַליזם ווערט עטימאָלאָגיזירט לויט לשון קודש. אַזאַ מין ״נעאָלאָגיסטישער״ גאַנג איז געווען פאַרשפּרייט ביי די השכלה־שרייבער (1880-1770), ביי וועלכע אַזעלכע מ׳געפינט פאָרמען ווי פּתק־אוויל [psak-evil] — בוכשטעבלעך ׳אַ נאַריש־צעטל׳ — פאַר פּאַסקוויל (אָדער פּאַשקוויל), קנה און [kne on] — בוכשטעבלעך ׳אַ רער פון מאַכט׳ — פאַר קאַנאָן ׳האַרמאַט׳ (דאָס לעצטע איז פאָרגעלייגט געוואָרן פון די אַזוי גערופענע המאספים 1829-1784, זע וועגן זיי קלויזנער 1954: 73-59). אַן אַנדער פאַל, פאַר וועלכן איך האָב דערווייל ניט קיין בפירושדיקן אויפווייז, איז דער אויסדרוק מעשן לו כמו תוף [mea'šen lo kemo 'tof] — בוכשטעבלעך ׳(ער) רייכערט זיך ווי אַ פּויק׳ — פאַר מאַשין־לאָקאָמאָטיוו. אָבער פאָנאָ־סעמאַנטישע טראַנספּאָזיציע ביי די השכלה שרייבער איז אַ באַזונדערע טעמע.

סך־הכל

יידיש האָט געשפּילט אַ גרויסע ראָלע אין פאַרמאַסקירטער אַנטלייאונג אין עברית בכלל און אין פאָנאָ־סעמאַנטישער טראַנספּאָזיציע בפרט. דווקא די פאַלן פון פאָנאָ־סעמאַנטישער טראַנספּאָזיציע, וואָס זענען זייער ברייט פאַרשפּרייט, ווערן אינגאַנצן איגנאָרירט אין דער טראַדיציאָנעלער קלאַסיפיקאַציע פון די מקורות פון לעקסיקאַלישער באַרייכערונג. פון דעם פּוריסטישן שטאַנדפּונקט איז די פאָנאָ־סעמאַנטישער טראַנספּאָזיציע אַן אידעאַלער מיטל איינצופירן נייע ווערטער, ווייל דער פרעמדער מיטווירקנדיקער מאָדעל בלייבט פאַרמאַסקירט. דערצו נאָך איז עס אַ זייער עפעקטיווער מיטל כדי ״איבערצוניצעווען״ די אַלטע, האַלב אָדער אינגאַנצן פאַרגעסענע לעקסעמען.

טעאָרעטיש איז עס זייער וויכטיק צו באַניצן דעם באַגריף אינטערנאַציאָנאַליזם (פגל. וועקסלער). אָפט גייען די אינטערנאַציאָנאַליזמען דורך דעם פּראָצעס פון פאָנאָ־סעמאַנטישער

טראַנספּאָזיציע. דעריבער איז עס צומאָל שווער צו מאַכן אַן אונטערשייד צווישן דער השפּעה פֿון יידיש אַליין און דער השפּעה פֿון ביידע — סיי פֿון יידיש און סיי פֿון סלאַווישע שפּראַכן (פּויליש און רוסיש) צוזאַמען. די סיבה דערפֿון קען זיין אַז די ערשטע ריידער פֿון עברית האָבן מער גערן אָנגענומען דווקא יענע ווערטער אין יידיש, וועלכע האָבן זיי אויסגעזען ווי "פּונקט די זעלבע" ווי אין פּויליש אָדער רוסיש. נאָכמער, ס'רוב אינטערנאַציאָנאַליזמען האָט מען משמעות במילא באַנומען ווי פֿרעמדע, "ניט־קיין־יידישע" ווערטער אין יידיש גופֿא.

אַצינד אָנהייב דעם דריטן יאָרטויזנט לויט דער אַלגעמיינער צייטרעכענונג, ווערט אונדזער וועלט וואָסאַמאָל מער ענלעך אויף אַ גלאָבאַל שטעטל, וואָס ברענגט מיט זיך אַלץ מער און מער אינטערקאָמוניקאַציע און נייע קאָמוניקאַטיווע טעכנאָלאָגיע. די ווערטער קומען און גייען צווישן שפּראַכן אָן שום שוועריקייטן. דאָס וואָרט פֿאַרשפּרייט זיך גיכער ווי ווען־ניט־איז אין דער פֿאַרגאַנגענהייט און דער פּראָצעס וועט אַפֿנים נ י ט ווערן גיכער אין דער צוקונפֿט, ווייל אין דער צוקונפֿט וועט די צאָל שפּראַכן זיך פֿאַרקלענערן. טאַקע דערפֿאַר איז עס אַזוי וויכטיק היינט־צו־טאָג צו פֿאָרשן שפּראַך־קאָנטאַקט בכלל און יידיש בפּרט.

ביבליאָגראַפֿישע קוועלן

אַבראַמאָוויטש, *ש. י.* 1866 —

ספר תולדות הטבע... חוברת ב: *העוף*, זיטאָמיר, תרכ"ז.

אַוטי, ר. 1973 —

Auty, R. ‘The Role of Purism in the development of the Slavonic Literary Languages’, *Slavonic and East European Review* 51: 335-43

בלאַנק, חיים 1989 —

לשון בני אדם, ירושלים: מכון ביאליק.

גוסמאַני, ר. 1973 —

Gusmani, R. *Aspetti del prestito linguistico*. Libreria scientifica editrice.

גערדענער, וו. 1986 —

Gerdener, W. *Der Purismus im Nynorsk: Historische Entwicklung und heutiger Sprachgebrauch,* Münster.

דעראָי, ל. 1956 —

Deroy, L. *L’emprunt linguistique.* Paris: Belles Lettres.

האַוגען, איינאַר 1950 —

Haugen, Einar (I). ‘The Analysis of Linguistic Borrowing’. *Language* 26: 210-31. Baltimor: Waverly.

האַזשעזש, ק. 1986 —

Hagège, C. (First edition: 1985). *L'homme de paroles: Contribution linguistique aux sciences humaines*. Librarie Arthème Fayard.

הד, אוריאל 1954 —

Heyd, Uriel. *Language Reform in Modern Turkey.* Jerusalem: The Israel Oriental Society.

וויינרייך, אוריאל 1963 —

Weinreich, Uriel. *Languages in Contact.* The Hague – Paris: Mouton. (Originally published as Number 1 in the series 'Publications of the Linguistic Circle of New York', New York, 1953).

ועקסלער, פּאָל 1990 —

Wexler, Paul (N). *The Schizoid Nature of Modern Hebrew: a Slavic Language in Search of a Semitic Past*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

טאָמאַס, ג. 1988 —

Thomas, G. 'Towards a Typology of Lexical Purism in the Slavic Literary Languages'. *Canadian Slavonic Papers* 30:95-111.

– – 1991 —

Thomas, G. *Linguistic Purism.* London – New York: Longman.

לע־פּאַזש, ר. 1974 —

Le Page, R. B. 'Processes of Creolization and Pidginisation'. *New York Papers for Linguistics* 4: 41-69.

מאָסקאָוויטש, וואָלף און גורי, יוסף 1982 —

״לעקסיש־סעמאַנטישע השפּעה פון יידיש אויפן מאָדערנעם העברעאיש״, *הקונגרס העולמי למדעי היהדות* 8, 4: ע״ע 69-75, ירושלים, תשמ״ב.

מילהויזלער, פּיטער 1982 —

Mühlhäusler, Peter. 'Etymology and Pidgin Languages'. *Transactions of the Philological Society*: 99-118. Oxford.

סדן, דב 1955 —

״דילוג רב וכיוצא באלה (בישומי לשון)״, *לשוננו לעם*, 54-55: ע״ע 33-43.

– – 1989 —

חיים נחמן ביאליק — דרכו בלשוננו ובלשונותיה, תל אביב: הקיבוץ המאוחד.

סיוון, ראובן 1963 —

צורות ומגמות בחידושי הלשון העברית בתקופת תחייתה, דיסרטציה — האוניברסיטה העברית, ירושלים, תשכ״ד.

סימפסאָן דזשאָן און עדמאָנד ס.ס. ווײַנער 1989 —

Simpson, John A. and Edmund S.C. Weiner (eds) (Second Edition). *The Oxford English Dictionary*. Oxford: Clarendon Press (OED).

צוקערמאַן, גלעד 2003 —

Zuckermann, Ghil‘ad. *Language Contact and Lexical Enrichment in Israeli Hebrew*. London – New York: Palgrave Macmillan.

צרפתי, גד בן־עמי 1976 —

״האטימולוגיה העממית בעברית המודרנית — סיום״, *לשוננו לעם*, 40: ע״ע 117-141.

קים, א. 1989 —

Kihm, A. ‘Lexical Conflation as a Basis for Relexification’. *Canadian Journal of Linguistics* 34 (3): 351-76.

קלויזנר, י. 1954 —

קיצור ההיסטוריה של הספרות העברית בת זמננו, ירושלים: מדע.